

УДК 94(477)392.3"В. Вернадський""1920/1921"

БУДЗАНІВСЬКА Н. В.

м. Київ

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ У КОЛІ СІМ'Ї (КРИМСЬКИЙ ПЕРІОД)

У статті розглядається життя В. І. Вернадського та його родини під час перебування на Кримському півострові.

Ключові слова: Володимир Вернадський, родина, Добровольча армія, Таврійський університет.

Постановка проблеми. Володимир Іванович Вернадський – постать світового масштабу, вчений зі світовим ім'ям, перший президент Української академії наук у Києві, політичний та громадський діяч, фундатор вчення про «живу речовину», ректор Таврійського університету, основоположник нових наукових напрямків: геохімія, біогеохімія тощо. Внесок вченого у світову науку є колосальним. Нові наукові напрямки, концепції, парадигми та застереження залишаються актуальними до сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Життя вченого було тісно пов'язане з Україною. Дитячі роки, проведені в Харкові, родинний маєток дружини, а згодом власний збудований маєток у с. Шишаках (Полтавщина), Київський період та завершальний етап українського перебування вченого – Крим. Україна стала для вченого і порятунком від більшовизму, і країною, де він реалізував найсміливіші науково-організаційні прагнення, які в умовах революції та Громадянської війни були здійснені. Ідеали науки та її організаційне оформлення слугували для вченого потужним променем світла в будь-який час в будь-якій країні. В сучасних буремних політичних умовах тільки ці вічні цінності науки та миру можуть слугувати надійною опорою для існування держави та її повноцінного функціонування.

Кримський період є ретроспективним відображенням перебування В. Вернадського в Україні, та загалом завершує український період життя вченого. Саме на Кримському півострові на короткий проміжок часу відбулося возз'єднання всієї родини Вернадських, яка в умовах Громадянської війни була розділена. Проте, не дивлячись на повороти долі,

вчений продовжував сповідувати невмиручі ідеали науки в якості ректора Таврійського університету, був організатором багатьох наукових товариств, комісій, наукових осередків. Родина та наука були двома непохитними стовпами в житті В. Вернадського.

Історіографію даної наукової проблеми складають праці присвячені перебуванню вченого в Криму [2]. Кримський період життя вченого відображено в праці «В. И. Вернадский. Крымское наследие» [4], в якій на основі документів запропоновано ретроспективне бачення життя та діяльності вченого пов'язане з Кримом. Особисті листи Г. Вернадського до батька та матері відтворюють події починаючи з 1918 року. Постаті вченого присвячена праця В. Даниленка [7]. Вона являє собою узагальнюючий життєпис вченого, який на основі широкого кола джерел, щоденникових записів і листування відображає і час перебування вченого на Кримському півострові. Крим часів П. Врангеля зображений в розвідці Віктора Крупини [11]. Відносинам П. Врангеля і В. Вернадського присвячена стаття Т. Ємець [9].

Документи видані до 150-річчя від дня народження Володимира Івановича Вернадського дозволяють розкрити питання, пов'язані з перебуванням В. Вернадського в Криму та його стосунки в родинному колі, та прослідкувати бачення політичної ситуації, а також ставлення вченого до оточуючої дійсності в цей період. Найповніше картину життя В. Вернадського в Криму ілюструють його щоденники [6]. На їх сторінках день за днем вчений описував свої враження від політичної ситуації в Україні, справ Академії наук України та періоду свого перебування в Криму.

Однак, незважаючи на наявні праці, тема перебування В. Вернадського в родинному колі не була достатньо розроблена та потребує додаткового висвітлення, оскільки дає можливість простежити не лише долю однієї родини на тлі Громадянської війни, а й прослідкувати бачення революційних подій крізь призму родинного спілкування. Таким чином, актуальність досліджуваного питання полягає в тому, щоб на основі значного кола джерел та епістолярної спадщини розкрити зв'язки, впливи і бачення політичної ситуації в Україні на прикладі родини В. Вернадського.

Як відомо, родина В. Вернадського була тісно пов'язана з Україною. Батьки В. Вернадського та його дружини Н. Вернадської були українцями, тож і не дивно, що своїх дітей подружжя Вернадських виховувало, прищеплюючи їм любов до України та українського. Донька Ніна знала українську мову, любила народний фольклор і з радістю відвідувала Україну. Саме донька займалася з В. Вернадським покращенням знань з української мови: «...з Ніночкою коли гуляю розмовляю по-українськи. Я відчуваю, що роблю успіхи» [6, с. 72].

Політична ситуація сприяла тому, що в 1917 р. родина В. Вернадського переїжджає до України разом з дружиною та донькою, де вони оселилися в родинному маєтку в селищі Шишаки (Полтавщина). Вчений займався роботою над вченням про «живу речовину», організаційно працював над створенням Полтавського товариства любителів природи тощо.

Проте, наприкінці 1917 р. до В. Вернадського надійшло запрошення від М. Василенка – міністра народної освіти в уряді П. Скоропадського – очолити комісію по створенню Української академії наук. З Миколою Прокоповичем вченого пов'язувала спільна робота в партії конституційних демократів та Державній думі, а також глибоке переконання, що наука є найпотужнішою силою для розвитку будь-якої країни, тож вчений дав свою згоду на це. Почалася інтенсивна і плідна робота, результатом якої стало проведення першого спільного зібрання Української академії наук 27 листопада 1918 р. (фактично дата її заснування). В результаті проведеної

роботи, а також з урахуванням академічного досвіду (вчений був академіком Російської академії наук) В. Вернадського було обрано першим президентом Української академії наук у Києві. З цього часу починається плідна щоденна робота з повноцінного функціонування Академії наук.

Цього ж року в родині Вернадських відбувся переїзд сина Г. Вернадського та його дружини з Пермі (Росія) до Криму, де Георгій Володимирович обіймав посаду професора на кафедрі російської історії в Таврійському університеті (спочатку на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, пізніше цей філіал перетворився на самостійний у Таврійському університеті). Крім викладацької діяльності, він також займався організацією «Товариства філософських, історичних і соціальних наук» при університеті. Неодноразово в листах до батьків Г. Вернадський наголошував на бажанні аби батьки завітали до Криму. Починаючи з 1919 р., Г. Вернадський у листах до матері писав: «...нагадую, що якщо б тато захотів, він міг би в будь-який час влаштуватися в Таврійському університеті. [...] Якщо б ви приїхали в Крим як би було чудово» [4, с. 186]. Але В. Вернадський продовжував працювати в Академії, вбачаючи в цьому свій обов'язок, незважаючи на зміну політичної влади, відсутність фінансування Академії і власне скрутне матеріальне становище.

Наприкінці 1919 р. становище в Києві ускладнилося постійними змінами влади. Більшовицькою армією був захоплений Київ. В. Вернадський у цей час перебував у Києві і займався питаннями Академії, працював над «живою речовиною», постійно знаходився в осерді науково-організаційних справ. Проте цей період для вченого позначився роздумами: «...в Києві паніка. Хто може – біжить [...] Якось я не можу реально думати про те, щоб залишити Київ» [6, с. 172–173]. Поразки Добровольчої армії та важкі матеріальні умови, нестача грошей для функціонування Академії наук стала приводом для від'їзду президента В. Вернадського до Ростова-на-Дону (Росія). Саме тут знаходилася ставка очільників Білого руху: «...мій батько поїхав до Ростову, де знаходився уряд генерала Денікіна, щоб вре-

гулювати положення Української Академії та домогтися кредитів на її утримання» [4, с. 234].

В цей час дружина вченого Н. Вернадська разом з донькою Ніною виїхали з Києва, прямуючи на південь. «Сісти в потяг було майже неможливо. Врешті-решт вони опинились в етапному поїзді, який ішов до Харкова через Кременчук та Полтаву. [...] Наталія Єгорівна вийшла в Полтаві» [7, с. 192]. З Полтави вони рушили до Новоросійська: «Із Новоросійська мати і сестра виїхали в Ялту» [4, с. 235]. Так частина родини вченого опинилась на Кримському півострові.

Прибувши до Ростова-на-Дону, вчений займався пошуком грошей для Академії. Однак політична обстановка почала змінюватись: «...можливість взяття Ростова стала конкретнішою, і заглибилися настрої неміцності положення ДА [Добровольчої армії – Н.Б.]» [6, с. 192]. Таким чином, для В. Вернадського постало питання переїзду. Він розглядав різні варіанти, наприклад Новоросійськ: «Думка мимоволі звертається до майбутнього. Наважуюся їхати до Новоросійська» [6, с. 204]. Це роздуми вченого від 24 грудня 1919 р., а чотири дні потому він занотував у своєму щоденнику: «Відклав свій від'їзд, так як святами не міг отримати деяких важливих для мене паперів для від'їзду в Крим і тому подібне» [6, с. 206], а вже 29 грудня 1919 р. вчений написав: «Особисто мені моя доля не зрозуміла. Їхати в Крим? В Одесу? До слов'янських земель? Яка дивна доля на роздоріжжі» [6, с. 208]. В. Вернадський вирішив їхати через Новоросійськ до Криму. 2 (15) січня 1920 р., отримавши посвідчення, яке гарантувало право в'їзду до Криму за підписом генерал-майора Лукомського помічника головнокомандуючого Збройними силами Півдня Росії. Перебуваючи на пароплаві, вчений заглибився в думки з приводу майбутнього: «...попереду сутінь і можливо доведеться знову починати новий період мого життя, порвати не тільки з Києвом, але і з Росією» [1, с. 10]. Проте вже 7(21) січня 1920 року В. Вернадський прибув до Ялти.

«Ми давно не мали вістей від нього...», – згадувала дружина вченого, – «...спілкування було перервано і раптом несподівано, коли

ми спустилися до Ялти, дізналися про прибуття пароплава із Новоросійська. Георгій [син] побіг до причалу... та великому захопленню всіх нас дуже скоро повернувся до нас разом з Володимиром [В. Вернадський]» [6, с. 133]. Так, в перипетіях Громадянської війни у січні 1920 року родина возз'єдналась. Н. Вернадська разом з донькою та чоловіком мешкала в маєтку «Гірська ущелина» поблизу Ялти, а син повернувся до Сімферополя, де продовжив працювати в університеті.

Крим цього періоду являв собою місце тимчасової дислокації Білого руху, а також значної кількості представників антибільшовицького спрямування. Від більшовизму тікали не лише політики, військові, а й значна частина інтелігенції: юристи, викладачі, професори, лікарі тощо. «Зараз в Крим збираються останні залишки тих, хто йде від більшовицької влади» [6, с. 57] – згадував вчений. Незважаючи на зневіру, війну, життя тривало: «Розумове життя в Сімферополі в цей похмурий час, однак не заглохло [...]. Пам'ятаю наше яскраве враження від лекції Максиміліана Волошина [російський поет – Н.Б.]» [4, с. 234], – згадував Г. Вернадський.

По приїзду до Криму В. Вернадський захворів на сипний тиф. Хвороба продовжувалась близько двох тижнів. В цей час здоров'ям вченого опікувалися його рідні – дружина Наталія та донька Ніна. Незважаючи на це, вчений увесь час продовжував розмірковувати про створення великого наукового центру «живої речовини» за кордоном.

Після одужання для В. Вернадського одразу постало питання, де і як облаштувати своє життя. Родина вирішила переїхати в селище Салгірку, поблизу Сімферополя, де знаходилася експериментальна біологічна станція. «З Наташею був на Салгірці і подав заяву про бажання працювати [...] Здається, вдасться влаштуватися» [6, с. 76]. 20 квітня 1920 р. В. Вернадський почав організувати наукову лабораторію. В своїх щоденниках вчений занотував: «Працюю в лабораторії над живою речовиною – бачу багато дефектів і велику неповноту» [1, с. 88]. Працюючи на Сімферопольській плодівій станції, вчений активно працював над «живою речовиною».

Обмірковуючи різні варіанти подальшого життя, вчений написав листа до англійської місії, в якому обґрунтував своє становище та просив допомогти йому і родині переїхати до Лондона. Своє рішення з цього приводу Володимир Іванович висловив так: «...я не вважаю за можливе жити в становищі раба, яке неминуче належить випробувати всім, хто опинився в умовах цього нового порядку» [2, с. 137]. Очікуючи відповідь на свій лист, В. Вернадський займався науковими дослідженнями, зокрема ним були написані статті – «Про класифікацію джерел сірководню» та «Пам'яті В.В. Карандєєва» [12, с. 182]. Вченого і в Криму не полишають думки про «живу речовину». Перебуваючи в Криму, вчений дав таку оцінку українському рухові: «Український рух нікчемний, але любов до своєї мови у чорноморців сильна» [1, с. 196].

Ще у лютому 1920 р. В. Вернадський написав заяву з побажанням викладати лекції з геохімії в Таврійському університеті. Ця заява була розглянута 17 лютого 1920 р. на Раді фізико-математичного факультету. Її рішенням було клопотання в Раді університету про затвердження В. Вернадського в якості позаштатного ординарного професора на кафедрі геології. Знаходячись в Сімферополі, Г. Вернадський слідкував за обранням батька на посаду «сверхштатного ординарного професора». 5 березня 1920 р. син написав батькові, що той одногосно обраний на цю посаду та зазначив, що він орендував кімнату для батьків на вулиці Севастопольській, 8. Тож родина переїхала до Сімферополя.

Вже 21 квітня 1920 р. розпочалася робота вченого-академіка в стінах університету. В.І. Вернадський із захопленням викладав матеріал студентам, не залишаючи нікого байдужим. Родина не дуже схвально поставилася до цього, натомість вчений згадував наступне: «Мабуть всі мої проти (крім Ніночки), але я відчуваю моральне зобов'язання» [6, с. 53].

Збереглися спогади студента Б. А. Федоревича, який мав можливість бути студентом вченого – «В. Вернадський читав для студентів обрані розділи «Мінералогії алюмосилікатів» і «Геохімії»... Кожне слово його запам'ятовувалося надовго і приносило завжди мак-

симум нових знань. Вже тоді, в 1920 році, перед нами відкривалися самі глибини природознавства» [2, с. 150–154]. Вченому імпонувало викладання, а також він вважав, що в цей час в університеті працювали найкращі наукові сили – «цвіт вченої професури з усієї Росії» [5, с. 384].

Однак, наявність роботи не гарантувала фінансової стабільності в такий непростий час. В щоденникових записках цього періоду знаходимо слова вченого, що «доводиться рахуватися з грошовими труднощами. Можливо доведеться продати Бати-Леманську ділянку» [1, с. 57], мається на увазі земельна ділянка, придбана родиною для побудови маєтку. Про скрутне матеріальне становище вченого в цей час говорять наступні рядки: «Скоро Пасха – але ми ледь можемо отримати невелику кількість яєць (по одному? Яйце до 50 руб.), куліч. Пасха буде в нас тільки для виду. Але ми все ж таки не так потребуємо. [...] Головна їжа в сенсі поживності для простого народу і найбільш дешева – хамса. [...] Якщо не було б тут хамси – була б голодна криза» [1, с. 62]. Розмірковував В. Вернадський і стосовно політичної ситуації в Криму. Він прийшов до висновку, що: «...загалом, Добровольча армія така ж небезпечна, як і більшовики» [1, с. 63].

Знаходячись в Криму, В. Вернадський також займався публіцистичною діяльністю. Так, 22 квітня (5 травня) 1920 р. в газеті «Південні відомості» вийшла його стаття «Пам'яті професора Климента Аркадійовича Тімірязєва», а наступного тижня в газеті «Тавричний голос» – стаття «Пам'яті професора Г. Ф. Морозова».

2 травня 1920 р. В. Вернадський написав доповідну записку на ім'я Головнокомандуючого збройними силами Росії барона П. Врангеля з проханням повернути приміщення, що були відібрані, та надати матеріальну допомогу. Важливість підтримки культурно-просвітницьких закладів для В. Вернадського полягала в наступному: «в епоху розвалу та руйнування Росії охорона всіх вцілілих ще культурних вогнищ є надзвичайно важливою задачею влади, знищення Ялтинського музею нанесе велику шкоду російській культурі в Криму та просвітницькій роботі в Ялті» [12,

с. 185]. В. Вернадський не лишався осторонь питань, пов'язаних з наукою, культурою, просвітництвом, тому вчений всіляко допомагав та сприяв активній діяльності будь-яких наукових чи освітніх закладів.

Вченому, з огляду на його науковий авторитет та активну організаційну діяльність, вдалося наприкінці квітня 1920 р. організувати геохімічну лабораторію. В червні 1920 р. при «Кримському товаристві натуралістів» була створена Комісія з вивчення природних виробничих сил, першим головою якої став В. Вернадський. Завдяки діяльності Комісії, яка включала кримських вчених, були проведені дослідження наявних ресурсів у Криму [2, с. 150–154]. У липні 1920 р. В. Вернадський домігся від влади фінансування на геологічні дослідження в розмірі 360 тис. руб. У вересні 1920 р. В. Вернадського було обрано головою ради Природничого музею. Кооперативи виділили на дослідження 1 млн. руб. Крім цього, вчений належав до української громади – «вчора було засідання української громади в Сімферополі – я не зміг бути через засідання ради музею в земстві» [1, с. 104].

Також важливою складовою життя В. Вернадського залишалася політична діяльність. Незважаючи на анонсований в київській пресі його вихід із конституційно-демократичної партії. В. Вернадський продовжував знаходитися в осерді політичного життя. Так, заслуговує погляд вченого на Білий рух, який політичною доктриною проголошував – збереження «єдиної, великої, неподільної Росії» [10, с. 14]. Ця ідея була близька вченому, і він мріяв про відродження Росії, однак ставлення його до Білого руху змінилося в бік розчарування ним.

Влітку 1920 р. була створена Комісія з вивчення природних продуктивних сил Криму, яку очолив В. Вернадський. Комісія займалася підготовкою колективної праці – «Природні продуктивні сили Криму».

В цей час в Севастополі знаходився доктор Пейсах, який обіймав посаду голови комітету американської організації Червоного Хреста. Через цього посередника вчений вів переговори з Рокфеллерівським інститутом щодо сприяння Таврійському університету і його науковому складу у справі належної пос-

тановки викладання і наукової роботи [3, с. 158]. «З літа перед університетом відкрилися широкі можливості, для отримання засобів на утримання свого персоналу та для обладнання лабораторій, бібліотеки і тому подібне. Університет почав організовувати іноземну позику, американський Червоний Хрест взяв на себе повну організацію всіх наукових установ медичного факультету, в тому числі клінік, та постачання всього університету американською літературою по всіх кафедрах» [3, с. 158]. Ставилося вченим і питання надання наукової літератури для університету. Рада університету звернулася до всіх світових наукових і університетських організацій з проханням надання літератури – «... університету вдалося отримати валюту (1000 фунтів стерлінгів) для виписки нових наукових журналів» [2, с. 150–154].

Важливими, на наш погляд, є думки В. Вернадського цього часу, в яких він дає оцінку подіям, що відбувалися: «Я не можу собі уявити і не можу змиритися з падінням Росії, з перетворенням російської культури в турецьку чи мексиканську. [...] огидні риси ледачої неосвіченої тварини, якою є російський народ – російська інтелігенція, не менш його рабська, хижацька та продажна, те історичне «злодійство», яке так яскраво всюди позначається, змушує іноді зневірюватися в майбутньому Росії і російського народу. [...] Немає чесності, немає звички до праці, немає широким розумових інтересів, немає характеру і енергії, немає любові до свободи» [1, с. 97].

В середині вересня 1920 р. в уряді П. Врангеля звільнилось місце керівника відділу друку. Цю посаду запропонували сину вченого Г. Вернадському. Розмірковуючи над цим, Георгій Володимирович звернувся з радістю до батька. Той підтримав рішення сина: «Перед від'їздом я радився з батьком, він радив мені погодитись» [4, с. 236].

На початку жовтня 1920 р. помер ректор Таврійського університету Р. Гельвіг. Одразу після цього постало питання, хто обійме посаду ректора. Завдяки сприянню П. Сушкіна – вченого-зоолога, що працював в Таврійському університеті, – була висунута кандидатура В. Вернадського. 10 жовтня 1920 р. Рада Таврійського університету обрала В. Вернад-

ського ректором. І студентство, і інтелігенція Криму схвально сприйняли цей факт. Сам вчений в інтерв'ю газеті «Таврійський голос» так відгукувався про університет: «Я вважаю Таврійський університет єдиним вільним університетом на всій території Росії, оскільки в ньому повністю здійснений принцип свободи і автономії, до якого завжди прагнули університети. Та політика, яку проводить по відношенню до університетів радянська влада, є позбавленням їх автономії і загибеллю для них» [14, с. 169].

В. Вернадський з енергією та ентузіазмом взявся за роботу на новій посаді, проте не всі члени його родини підтримували це рішення. Так син, який знаходився в цей час у Севастополі, в листі до батька зазначав: «Жахливо засмучений вістю, що тато не їде за кордон, а залишається ректором університету. Дуже цьому співчуваю. [...] Не варте ректорство і положення університету твоєї наукової роботи» [4, с. 200]. Незважаючи на таке різке ставлення сина, вчений розумів: «...якщо взяв ректорство, то звісно, для університету це велике благо» [4, с. 200].

Важким було становище інтелігенції тих років. Труднощі мали і викладачі Таврійського університету. Це брак житла і мізерна зарплата, що складала 10 руб., а «ступінь зuboжіння працівників університету була такою, при якій розпочинається вимирання суспільної групи» [2, с. 162]. З інтерв'ю вченого газеті «Юг России» – «Становище професорів і викладачів зараз дуже важке; багато хто живе в жахливих матеріальних умовах і тому, звичайно, не в змозі правильно працювати. Наша задача, перш за все, – створити такі умови, при яких був би забезпечений хоча б мінімум, необхідний для існування. В цьому відношенні уряд широко йде нам назустріч. Але, як вже всім тепер ясно, одне лише збільшення кількості видаваних грошових знаків не покращує справи. Університет став на шлях самодіяльності і організує сам ряд продуктивних центрів – сільськогосподарські ферми, розведення птиці, свиней, кролів, створення молочної ферми, власне рибальство, пральню і т. п. Все це можливо, звичайно, при урядовій підтримці і починання університету в цій галузі зустрічають найспівчутли-

віше відношення уряду» [14, с. 171]. Незважаючи на складні умови життя і праці, В. Вернадський продовжував активно працювати. Так, 20 жовтня 1920 р. він написав листа послу Росії у Франції В. Маклакову з великим проханням отримати для бібліотеки Таврійського університету будь-які можливі видання: книги, журнали, газети тощо.

23 жовтня 1920 р. відбулася зустріч нового ректора з Головнокомандуючим Російської армії П. Врангелем та головою громадянської адміністрації А. Кривошеїним, впродовж якої обговорювалося питання про надання допомоги Таврійському університету. Результатом цих перемовин було бажання влади всіляко сприяти діяльності університету. Також вчений піклувався про науковців, які знаходилися на військовій службі. Завдяки особистим зв'язкам вченого поповнювався бібліотечний фонд університету, створювалися нові наукові комісії, відновився зв'язок з науковим світом – «Донині ми були абсолютно відірвані від наукових центрів Європи і Америки. Аби виправити це, університет організує здобуття іноземної наукової літератури, для чого звертається з відозвою до всіх [...] країн Заходу. У цій справі університету широко йде на допомогу уряд і обіцяє свою співпрацю американський Червоний Хрест[...] Довгий час серед російської інтелігенції помічалася якась апатія – це явище чисто психологічне, і наразі помітне прагнення до активної роботи» [14, с. 171].

Донька вченого вступила до університету, крім цього, разом з матір'ю вони займалися хатнім господарством, перекладом книг на українську мову тощо. З поразкою Добровольчої армії півдня Росії син Георгій разом з дружиною Ніною 30 жовтня 1920 р. відплив на пароплаві «Ріон», який прямував до Стамбулу з іншими членами врангелівської адміністрації. Так згадував про цей час Г. Вернадський: «Сотні тисяч російських людей були в цей час викинуті подіями із рідної країни. Як і всі ми, нам з Ніною належить тепер боротьба за існування на чужині» [4, с. 240].

Проте, в листопаді 1920 р. влада в Криму змінилася. Почалися переслідування вчених Таврійського університету. Всі, кого підозрювали в співпраці з попередньою владою, під-

лягали арешту. В. Вернадський просив у нової влади (Військово-революційний комітет) за вчених, які були заарештовані, і всіляко намагався покращити умови життя і праці викладачів університету. Нова влада розпочала реформування і університету, який було перейменовано на Кримський університет ім. М.В. Фрунзе, відповідно було призначено і нове керівництво, яке першочерговим завданням вбачало перевірку і видалення з складу «антирадянських елементів».

Встановлення радянської влади у Криму 6 листопада 1920 р. мало тяжкі наслідки для великої кількості людей, які саме тут переходили від більшовизму. В 1920 р. В. Ленін, виступаючи в Москві, заявив: «Зараз в Криму 300 тис. буржуазії. Це джерело майбутньої спекуляції, шпигунства, будь-якої допомоги капіталістів. Але ми їх не боїмося. Ми говоримо, що візьмемо їх, розподілимо, підпорядкуємо, переваримо» [13, с. 9]. Після заяви більшовицька машина почала рішучі дії по винищенню «контрреволюційних елементів» з Кримського півострова, результатом чого став «червоний терор» в Криму.

26 листопада 1920 р. вчений брав участь у звільненні з-під арешту професорів Таврійського університету К. Воблого, М. Іванова, М. Штромберга та ін. В щоденникових записах В. Вернадського знаходимо наступні рядки: «Сьогодні був два рази у начальника 4-ї армії. [...] заходи прийняті [...] будуть звільнені» [1, с. 114]. Крім цього, вчений, розуміючи потреби ув'язнених, «...надіслав листа коменданту з їжею для Коршуна та Штромберга [...] чи вдалося передати їжу не знаю...» [1, с. 115].

Розмірковуючи про долю країни, він у листі до І. Петрункевича писав: «...все зараз стримується терором і вбивствами неможливими до безкінечності, і коли ці пута зникнуть – з'явиться справжній зміст російського життя. Не знаю, чи не розвалиться Росія і зокрема, чи не відійде в нове Україна – національна свідомість в якій за ці роки робить величезні успіхи» [8, 615 с.].

Вже 12 січня 1921 р. В. Вернадський офіційно відмовився від посади ректора, натомість написавши про необхідність збереження Таврійського університету. Незважаючи

на терор, вчений продовжував намагатися рятувати професорів університету.

У січні 1921 р. активно працювала Комісія з вивчення виробничих сил Криму під головуванням В. Вернадського. Видавалися збірники, геологічні карти Криму, Керченського півострова, ботанічна карта тощо.

Вчений не прийняв реформи нової влади і 23 лютого разом з іншими професорами під охороною виїхав до Москви. «Політично неприпустимим» визнала влада перебування в Криму професора В. Вернадського. В лютому 1921 р. з групою вчених Таврійського університету під охороною В. Вернадський назавжди залишив Крим [13, с. 18].

В 1921 р. в журналі «Наука та її робітники» вийшла стаття В. Вернадського, в якій автор розглянув питання наукової роботи в Криму в період революції 1917–1921 рр. Вчений зазначав, що та революційна політична ситуація, яка склалася в Росії, стала приводом до того, що в Криму зібралися інтелектуальні сили з усієї країни, і це дало можливість для наукової організації та досліджень.

У квітні 1921 р. В. Вернадський надіслав листа до Академії «яким відмовлявся від посади президента Академії» [15, с. 174]. Вже 9 травня 1921 р. з В. Вернадського було знято всі офіційні повноваження, як президента Академії наук. Проте доля Академії турбувала В. Вернадського впродовж усього його життя. В листах до М. Василенка вчений завжди писав про «дорогу його серцю Академію».

Висновки. У важкий період Громадянської війни, терору, зневіри, тікаючи від більшовизму, саме Кримський півострів став місцем тимчасового притулку, саме тут вчений возз'єднався зі своєю родиною та продовжив натхненно діяти на ниві своїх непохитних ідеалів на благо науки і країни, в яку вірив та для якої плідно працював.

За час перебування в Криму В. Вернадський зробив дуже багато для відродження науки та культури Криму. Згадуючи про свою роботу в Криму, вчений наголошував на тому, що наукова робота проходить без зв'язку із політичним життям, яке німецьке і плінне і має корені в глибині духовного життя країни.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Дневники 1917—1921 (январь 1920 — март 1921) / В. И. Вернадский. — К.: Наукова думка, 1997. — 327 с.
2. В.И. Вернадский и Крым: люди, места, события... / Н. В. Багров, В.Г. Ена, В.В. Лавров и др. — К.: Лыбидь, 2004. — 312 с.
3. Володимир Іванович Вернадський і Україна. — Т. 1, кн. 2: Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці // НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, Інститут історії України, Комісія НАН України з наукової спадщини акад. В. І. Вернадського; Ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), та ін. — К., 2011. — 584 с.
4. В. И. Вернадский. Крымское наследие / Сост. Н. В. Багров, В. В. Лавров, Н. А. Съедин и др. — К.: Лыбидь, 2012. — 272 с.
5. Вернадский В. И. Труды по истории науки. — М.: Наука, 2002 — 501 с.
6. Володимир Іванович Вернадський. Щоденники (1917–1921) // НАН України, НБУ ім. В.І. Вернадського, Комісія НАН України з наукової спадщини акад. В. І. Вернадського, РАН, Архів; Ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), та ін. — К., 2011. — 660 с. 7. Даниленко В. М. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. — К.; Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2014. — 298 с.; 20 іл.
7. Даниленко В. М. Володимир Вернадський про українсько-російські взаємини // Україна дипломатична. Науковий щорічник. — Вип. 5. — К., 2005. — С. 605—616.
8. Емец Т. М. Вернадский и Врангель // Крым. Врангель. 1920 год. [Сост. С. М. Исхаков]. — М.: Издательство «Социально-политическая мысль», 2006. — С. 143—150.
9. Крупина В. О. Білий рух в Україні (1917–1920 рр.). / Автореф. дис. канд. істор. наук. — Інститут історії України НАН України. — К., 2005. — 20 с.
10. Крупина В. А. Украина в программе государственного строительства П. Врангеля // Крым. Врангель. 1920 год. [Сост. С. М. Исхаков]. — М.: Издательство «Социально-политическая мысль», 2006. — С. 159—169.
11. Лавров В. В., Иншин А. В. И. Вернадский и Таврический Университет // Крымский архив. — № 6. — 2000. — С. 182—208.
12. Омельчук Д. В., Акулов М. Р., Вакатова Л. П., Шевцова Н. Н., Юрченко С. В. Политические репрессии в Крыму (1920–1940 годы). — Симферополь, 2003. — 208 с.
13. Филимонов С. Из прошлого русской культуры в Крыму: поиски и находки историка-источниковеда. — Симферополь: Н. Орианда, 2010. — 408 с.
14. Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В. Ранняя история Академии наук Украины (1918—1921). — К.: Манускрипт, 1993. — 248 с.

БУДЗАНИВСКАЯ Н. В.

ВЛАДИМИР ВЕРНАДСКИЙ В ОКРУЖЕНИИ СЕМЬИ (КРЫМСКИЙ ПЕРИОД)

В статье рассматривается жизнь В.И. Вернадского и его семьи во время пребывания на Крымском полуострове.

Ключевые слова: Владимир Вернадский, семья, Добровольческая армия, Таврический университет.

BUDZANIVSKA N.

VOLODYMYR VERNADSKY SURROUNDED BY FAMILY (CRIMEAN PERIOD).

The article discusses the life of Volodymyr Vernadsky and his family during his stay on the Crimean peninsula.

Keywords: Volodymyr Vernadsky, family, volunteer army, Tauride University.

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2014